

VLADISLAVO SIROKOMLĖS POEMA *MARGIRIS*: ARCHETIPINIAI POETINĖS STRUKTŪROS BRUOŽAI

Dalia Čiočytė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros docentė

Straipsnis tyrinėja Vladislavo Sirokomlės poemą Margiris (1855), pradėjusių istorinio Pilėnų aukos archetipo plėtotę Lietuvos literatūroje. Nagrinėjama, kaip poeto literatūrinis mąstymas istorinės aukos archetipą sieja su mitologine ir bibliine auka. Pilėnų interpretacijos erdvėje nužymimos sąsajos tarp Sirokomlės ir Maironio romantinės vaizduotės.

Vladislavas Sirokomlė¹ (*Ludwik Władysław Franciszek Kondratowicz*, 1823–1862) – poetas, dramaturgas, vertėjas, literatūros istorikas, publicistas, – viena žymiausių XIX a. vidurio Lietuvos literatūros figūrų. Kūrė lyriką (literatūros istorikų pramintas „išdidžiu kaimo lyriku“², programiškai akcentavęs individualiosios lyrikos reikšmę³, Juliano Rogozińskiego laikomas lenkų metafizinės poezijos pradininku⁴); parašė poemą *Kilmingasis Jo-*

nas Ažuolragis (Urodzony Jan Dęboróg, 1854), *Margiris: Poema iš Lietuvos istorijos (Margier: Poemat z dziejów Litwy*, 1855), *Senieji vartai, Trys lietuvių dukros, Kaimo mokykla*, komedijas *Madinga žmona, Miško pirkelė, Kaimo politikai*, dramą *Piastų duktė*, vertė lotyniškai rašiusių Lietuvos ir Lenkijos poetų kūrinius (tarp jų Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus), parengė kelionių užrašus apie Lietuvos gamtą, kultūros paminklus ir žmones (*Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (1857, 1860), *Nemunas nuo versmių iki žiočių* (1861)) ir kt.

Liudviko Kondratovičiaus-Vladislavo Sirokomlės kultūrinė savimonė, panašiai kaip Adomo Mickevičiaus (1798–1855), tęsė Lietuvos bajorų valstybines tradicijas⁵. Sirokomlės „atvertėju“ į lietuviybę laikomas aktyvus Vilniaus kultūrininkas Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886), archeologas, etnografas, istorikas, publicistas, *Pasivaikščiojimų po Vilnių ir jo apylinkes* (1858) autorius, sukūręs svarbių

¹ Slapyvardis Vladislavas Sirokomlė sudarytas iš Liudviko Vladislavo Pranciškaus Kondratovičiaus antrojo vardo ir šeimos herbo pavadinimo: Kondratovičiai – sena lietuvių bajorų giminė, turėjusi Sirokomlės herbą, dokumentuose minima nuo XVI a.

² Žr. Feliks Fornalczyk, *Hardy lirnik wioskowy: Studium o Kondratowiczu-Sirokomli*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1979.

³ „Tas ne poetas, kuris giedodamas žiūri, / Ar klausosi, ar žiūri klausytojai, / O tasai, kuris krūtine pripuolęs prie žemės, / Patsai sau juokiasi ir verkia“ („Nie poeta, kto śpiewa i patrzy, / Czy słuchają, czy patrzą słuchacze, / Lecz kto pierśmi do ziemi przypadłszy, / Sam dla siebie śmieje się i płacze“) („Co jest poeta?“), 1860, iš: Władysław Syrokomla, *Poezje*, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1974, 65, vertė Dalia Čiočytė).

⁴ Władysław Syrokomla, *Poezje*, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1974, 12.

⁵ Plačiau žr. Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija I*, Kaunas, 1925, 130.

tekstų Lietuvos bajorų tautinio atgimimo kontekste: „Argi Lietuva dėl to, kad būtų drauge su Lenkija, turi nustoti būti Lietuva? Ne. Esu lietuvis, ir tas jausmas manyje niekada neišnyks. Savo Tėvynę myliu visu jaunuolio įkarščiu, visu vyro pasišventimu. Lenkiją irgi myliu ir jaučiu jai simpatiją tiek, kiek mus riša bendras likimas.“⁶ Sirokoplė *Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą* pratarmėje dėkoja „vienam bičiuliui“, kuris „domisi viskuo, kas susiję su Lietuva, gerai pažįsta įdomesnius jos kampelius, [...] ne kartą pasakojo apie vietas, kurias verta pamatyti“, ir kuris teigia, kad „reikia dar labiau domėtis gimtąja žeme, nes neapėriami, neatrasti lobiai dar guli neartuose dirvonuose“⁷. Kraštotyrinės-istorinės publicistikos knygoje *Nemunas nuo versmių iki žiočių* Sirokoplė aiškina patriotinę Lietuvos kaip „Motinos – gimtosios žemės“ sampratą: „Istorijos, gamtos, etnografijos, archeologijos, geografijos atžvilgiais tirti mūsų gimtąją žemę – tai, rodos, būtų tiksli išvada to, kas sutarta vadinti tėvynės meile. Nes kaipgi galima mylėti, kaipgi kraują lieti už tai, ko nepažįstama ir nesuprantama?“⁸ Poemoje *Kilmingasis Jonas Ažuolragis* skambi patriotinio kreipinio inversija kuria dialogą su Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* (1834) pradžia „Tėvyne Lietuva“: „Žeme mano gimtoji, Lietuva mano šventa, / Geltonu smėliu ir smulkia žole nužerta“ (*Ziemojo rodzona, Litwo moja šwięta, / Żółtym piaskiem i drobną trawą przytrząśnięta!*)⁹.

⁶ Antanas Kulakauskas, Skaidra Žakarytė, „Vladislavas Sirokoplė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai“, *Vladislavas Sirokoplė, Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989, 10.

⁷ Vladislavas Sirokoplė, *Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989, 27.

⁸ Vladislavas Sirokoplė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, Vilnius: Mintis, 1991, 4.

⁹ Władysław Syrokoplma, *Wybór pism*, Warszawa: G. Gebethner i spółka, 1991, 3 (vertė Dalia Čiočytė).

Lietuvos istoriją interpretuojančią poemą *Margiris*, sukurtą Bareikiškėse¹⁰, autorius pratarmėje pristato kaip geriausią savo kūrinį – geriausią „sielos vaiką“¹¹.

Margiris – reikšmingas vardas lietuvių kultūrinėje atmintyje, tautinės savimonės kontekste¹². Pasak istoriografinės tradicijos, 1336 m. kunigaikščio Margirio vadovaujami Pilėnų gynėjai, matydami, jog kryžiuočiai gali įsiveržti į pilį, išvengė nelaisvės pasirinkdami kolektyvinės savizudybės aktą. Pilėnų auka – archetipinė asociacijų santalka, literatūroje ne kartą aktualizuota su įvairiomis sociopolitinio konteksto modifikacijomis, iki Vytauto Klovos populiariosios operos *Pilėnai* (1955; past. 1966) Jono Mackonio ezopinio (ambivalentinio) libreto.

Pirmą kartą literatūroje Pilėnų auką interpretavo Sirokoplės poema *Margiris* – „iškėlė Pilėnų gynimo siužetą kaip gynybinio patriotizmo simbolį, aktualų 1863 m. Lietuvos ir Lenkijos sukilimo prieš Rusijos imperiją išvakarėse“¹³. Juozapas Ignotas Kraševskis, varijuodamas Pilėnų siužetą romane *Kunigas* (1882), skleidė literatūrinę idėją apie tai, jog etniškumas yra neišblėsinama žmogaus prigimties žymė, „prabylantis kraujas“; šią Kra-

¹⁰ 1853 m. Sirokoplė išsinuomuoja iš Benedikto Tiškevičiaus XIX a. pastatytą Bareikiškių dvarelį (15 km nuo Vilniaus į Minsko pusę), kur gyveno ir kūrė iki 1860 m.

¹¹ Vladislavas Sirokoplė, *Margis (Margiris)*, vertė Antanas Valaitis, Kaunas: Sakalas, 1936, 33. Toliau cituojant iš šio leidinio tekste nurodomas puslapis.

¹² Žr. Dangiras Mačiulis, „Vardas lietuvių kultūrinėje atmintyje: Pilėnų kunigaikščio Margirio atvejis“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8, 2009, 346–353; plačiau žr. Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: Istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.

¹³ Brigita Speičytė, „Romantinė kraštotyra: L. A. Jucevičius, V. Sirokoplė, A. H. Kirkoras“, <http://www.saltiniai.info/index/details/1083>.

ševskio interpretaciją plėtojo Marcelino Šikšnio-Šiaulėniškio drama *Pilėnų kunigaikštis* (1905), išryškindama lietuviškosios tapatybės problemą Rygos didmiesčio kontekste, ir Vinco Nagornoskio drama *Pilėniečiai* (1908), kurdamą istoriją apie tai, „kaip sėkmės ir garbės galima pasiekti neišsižadant lietuvių tapatybės“¹⁴. Maironio *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1891) ir baladė „Ant Punios kalno. Ties Nemunu“ (1925), Vinco Krėvės padavimas „Sena pasaka apie narsųjį kunigaikštį Margirį Punios valdovą“ (*Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, 1928) svarbiausiomis išskėlė laisvės metafiziką ir tautinės ištikimybės idėją.

Sirokoplė savąjį *Margirį* komentavo kaip klasicizmo tradicijos epinę herojinę poemą, turinčią visus formaliuosius žanro bruožus: invokaciją, veiksmo vienumą, laiko perspektyvą, antgamtės įtaką kūrinio veiksmui (*deus ex machina*), – romantiškai pabrėždamas, kad klasicizmo taisyklių nebuvo laikytasi sąmoningai ir tai, kad kūrinys jas atitinka, pastebėta jau parašius poemą (p. 32). Su klasicizmo estetika Sirokoplės *Margirį* sieja ir dramatiškų vidinių konfliktų virtinė: valdovo Margirio personažas patiria įtampą tarp gailėstinumo jausmo kryžiuočių belaisviui, kurį dievai liepia jiems paaukoti, ir racionalaus argumento, jog ryškus klusnumo senosios tikybos dievams gestas gilintų lietuvių religingumą, kuris „Lietuvos juk laisvę gina“ (p. 70); Eglė skausmingai svarsto, „Ar galima pamilt kitos tikybos vyrą?“ (p. 72) ir jį mylėdama jaučiasi „išdavikė“ (p. 110), ir kt.

Vis dėlto Sirokoplės *Margiris* iš esmės yra romantinė poema, ir ne tik dėl tokių

šiam žanrui būdingų bruožų kaip personažo dvasinės istorijos takas (Ransdorfo Varnerio nuopuolis), filosofiniai tautos istorinio kelio apmąstymai, lyrinių ir draminių elementų jungtis, fragmentiška kompozicija, – bet ir dėl romantizmui būdingo improvizacinio polėkio. Su drąsiu polėkiu autorius modifikuoja originaliosios mitologinės baltų pasakos apie Eglę, žalčių karalienę, ir biblinės aukos archetipinius naratyvus ir iš jų formuoja poemos vidinę struktūrą istorinio Pilėnų aukos archetipo erdvėje.

Varijuodamas mitologinį Eglės ir žalčio motyvą Sirokoplė sukuria Eglės, Margirio dukters, ir kryžiuočių riterio Ransdorfo Varnerio (vardas paimtas iš istoriografinio šaltinio) personažus, suteikdamas poemai romantinės meilės siužetą. Poemos autorius ir akcentuoja mitologinės situacijos logiką (žaltys – auka, senojoje baltų tikyboje garbinamos būtybės nuoroda: „Lietuviškojoj pirkioj yra ik valiai / Pašventintų žalčių, kur ten raitytis gali; / Argi žaltys, kurį ranka globoja meiliai, / Įkando ją kada per ilgą metų eilę?“ – p. 46; išryškinama simbolinė Eglės, girdančios žalčius pienu ažuolyno šventovėje prie Nemuno, scena, p. 58), – ir laužo šią logiką, tapatindamas baltiškąjį žaltį su piktąja folklorinio priežodžio *gyvate užantyje* („Bet atgaivinki prie krūtinės tik gyvatę, / Tai, vos atgaus jinai tik jėgą palydėtą, / Tuojaus krūtinė ta bus nuodais palytėta“, p. 45), su bibliiniu demoniškuoju gundytoju ir su istoriniu lietuvių tautos priešu („Lietuvis, mat, nenkenčia vokiečio kaip žalčio“, p. 54; „Kiekviena [kryžiuočio] krūtinė žaltį mums augina“, p. 108). Kunigaikštystės Eglės meilė kryžiuočių riteriui poemoje yra Pilėnų tragedijos priežastis, kaip skelbia Margiriui senoji žynė Marti (kuri finalinėje aukos scenoje tampa etimologiškai susijusios

¹⁴ Žr. Dangiras Mačiulis, „Vardas lietuvių kultūrinėje atmintyje: Pilėnų kunigaikščio Marginio atvejis“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8, 2009, 349.

mirties figūra, p. 138): „Tu kitatautį priešą per labai globoji, / O pražūtį mums ruošia net duktė tavoji“ (p. 69). Ransdorfas poemoje yra dinamiškiausios vidinės istorijos personažas. Jo vidinis pasaulis kuriamas kaip stiprios dvilypės prigimties (intensyviai krypstančios ir į meilę, ir į nuodėmę) įtampa. Ši įtampa iš pradžių atskleidžiama personažo anamnezės vaizdu (Pilėnų belaisvis Ransdorfas, Margirio skirtas paaugoti derlingumo dievui, apmąsto praeitį, ir žvelgdamas į save per nuodėmės tamsą prisimena jaunystės meilę, nuodėmės kontekste meilę patiria kaip dvasios skausmą: „Atsiminė bangų būrius, kur ganės akys, / Ir namelius tėvų tenai, kur bangos plakės, / Ir rūmus komtūro iš plytų nudažytų, / Ir dar ką, nes pro veidus ašaros jam krito“, p. 47; „Įdomios valandos, kada suskausta širdį...“ – p. 50). Vėliau poemos laike Ransdorfo dvasios įtampą ženkliną jo ir Eglės meilė, autoriaus kuriama aktualizuojant žvilgsnio poetiką. Ransdorfas žvelgia į Eglę nuodėmingu („apgaulingu“) žvilgsniu, kurį Eglės žvilgsnis nugali, įkvėpdamas personažą kilti iš dvasios nuopuolio („Bet Margio dukra, vos į jį tik atsigrįžus, / Žvilgsniu jį subarė kalbėt nepasiryžus; / Ta nekaltybė mergiška net nepamanė, / Kad slystantį vaikina jį žvilgsniu išganė“, p. 59). Dar vėliau, Eglės ir archetipinio senojo karžygio Liūto išlaisvintas iš Pilėnų nelaisvės (išgelbėtas iš paaugojimo baltų dievams), žinodamas slaptojo kelio į pilį paslaptį ir krikščioniškai prisiekęs jos neatskleisti kryžiuočiams, Ransdorfas patiria stiprią įtampą svarstydamas, ar laikytis priesaikos (dėl sąžinės balso, iš dėkingumo lietuviams ir iš „dangaus keršto“ baimės), ar paklusti Marienburgo vado demagogijai ir pulti Lietuvą, Pilėnus („Nors jo lūpos ir kilnias maldas kalbėjo, / Nors vyresniųjų liepiamas į karą ėjo, / Nors darbu ir geru

jis skaito šventą karą, / Bet jaučia, kad jį sąžinė slaptinai bara“, p. 99). Šios įtampos kontekste autorius vykdo įdomią „laimingos pabaigos“ lūkesčio inversiją: kaip Eglės broliai mitologiniame naratyve tikisi, kad jiems nugalėjus žaltį sesuo laimingai sugrįš namo, taip Ransdorfas, žalčio figūros atitikmuo, tikisi, kad kryžiuočiams nugalėjus Pilėnus Eglė taps krikščione ir už jo ištekės. Kulminacinį Ransdorfo vidinės švytuoklės (Ericho Auerbacho žodžiais) siūbavimą matome dramatiškame Ransdorfo susitikime su mirstančiu jo gelbėtoju Liūtu, kuriame šis prakeikia karžygi. Priešmirtinis Liūto monologas skamba kaip drastiškas priekaištas Ransdorfo sąžinei dėl nedėkingumo už patirtą gailestingumą; Ransdorfas šiame dialoge vaizduojamas bežadis, ir šis jo tylėjimas formuoja skaitytojui atsivertimo lūkestį, kuris nuviliamas, autoriui išryškinant personažo apsisprendimo svarumą: dvasinė kova baigta, išdavystė bus įvykdyta – slapstasis kelias į pilį bus atskleistas personažui tikintis, kad Eglė būsianti išgelbėta ir laimėta. Taip Ransdorfas, turintis aliuzijų į Pradžios knygos žaltį gundytoją, autoriaus gretinamas ir su bibliiniu Judu (apsisprendimo išduoti momentas Liūto mirties scenoje, p. 128). Eglės „išgelbėjimas“ iš Pilėnų kuriamas kaip prieš jos pačios valią vykdomas pagrobimas (Margiris to nesužino – mano, kad dukra bėga laisva valia: „Eglė nelaiminga, / Su Lietuva sutraukyt nor ryšius niekingai / Su žalčiu tuo kryžiuotišku susižinojus / Svetur štai bėga, kai visi dievams aukojas!“, – p. 141), kaip gabenimas Nemuno valtimi į mitologinę pragarą erdvę. Šių įvykių kontekste netikėtas taiklus Margirio šūvis (*deus ex machina*) yra paradoksaliai laiminga pabaiga.

Pilėnų aukos sąsaja su bibrine auka savitai plėtoja romantinę tautos dvasios, tautos charakterio paiešką.

Kurdamas kryžiuočių ordino paveikslą autorius krikščionybę, kaip oficialiąją ordino religiją, vaizduoja pasitelkdamas parodiją ir groteską. Ransdorfo, iš esmės antagonistinio personažo, kelias belaisvių į Pilėnų pilį vaizduojamas kaip travestinė evangelinio kryžiaus kelio variacija (p. 43). Parodijuojama riterių malda Šventajai Dvasiai Marienburgo pilies menėje: „Pasityčiojimas! Nes ta Dvasia Šventoji / Kryžiuočių vadovu seniai jau būt nustojo, / O dieviška valia juk laiminti negali / Žudynių, padegimų, plintančių po šalį“ (p. 79). Travestiškai vaizduojami kryžiuočių atlidai, žadant kariams, kad jei atvers ar „užmuš“ nekrikščionis, tai „globoj bus Kristaus ir Marijos“ (p. 98); šliejami kryžiuočių maldos ir „dainuškos“, „girtos įsiutimo“ motyvai (p. 122). Kryžiuočiai cituoja Bibliją iškreipdami, apversdami jos prasmę, ir tai yra literatūrinis demoniško topas (puldami Pilėnus kryžiuočiai save identifikuoja su bibline tautos gynėja Judita, p. 120–121). Poemos autorius į krikščionybės Dievą kreipiasi polifoniškai, senovės lietuvių balsu, – kaip į žiaurų žiaurios religijos Dievą: „Iš tavo vardo auga toki baisūs vaisiai, / Krikščioniškasis Jėzau, koks tu piktas baisiai!“ (p. 97).

Senovės lietuvių poemoje ne kartą pasakotojo charakterizuojami kaip kilnios, taurios dvasios tauta:

*Tai žmonės tebesilaiką dėsnių dorovės,
Giliai gerbią dievus, jų kunigus, valdovus;
Dievai gi, prieš kuriuos jie lenkias pagarbingai,
Kaip tie jų garbintojai, rūstūs, gailėstingi,
O kumigaikščiai, Lietuvos vadai pirmieji,
Už Lietuvą gyvybę deda, kraują lieja,
Ir stengia valdiniams saviesiems padalyti
Perpus net širdį, grobį, garbę įsigytą
Ir mirti karžygiškai stengtų, jei reikėtų –
Tad apie tokią giminę imuos kalbėti (p. 36).*

Lietuviai užjaučia sužeistą priešą karį: „Sustoja, lyg įbesti, stabmeldžiai paniurę, / Nes lietuvių širdis daug jausmingumo turi!“ – p. 40; karžygis Liūtas pastebi, kad belaisviui Ransdorfiui skauda ne tik kūną, bet ir širdį, ir belaisvį atjaučia (p. 54), vėliau jis išlaisvina Ransdorfą, nes „Beginklio nežudys, nors burtininkė graso...“, net ir nujausdamas, kad išlaisvintas kryžiuotis gal „atves baisių / Būrių kryžiuočių plėšriąją ir godžią minią...“ (p. 73). Eglės žvilgsnis pasakotojo interpretuojamas kaip krikšto malonės ekvivalentas („Žvilgsnis tas, kaip krikšto spindulys malonės, / Nuprausia sielą jo [Ransdorfo] nuo stovio nemalonės“, p. 59). Margiris laiko įtemptą ginklą, gali nušauti ordino magistrą, kuris kitoje Nemuno pusėje rengiasi maldai, ir nešauna („širdis jam suvirpėjo“), neleidžia į priešus šauti pilėnams, kol priešai nepabaigę melstis. Autorius kuria lietuvių dvasinio pranašumo sąmonės vaizdą: „Te vokiečiai maldas savas kalbėti liauja, / Jie meldžiasi visi kartu suklaupę pievoj, / Jie smerkia mūs dievus, mes neinam prieš jų dievą“ (p. 113). Taurūs lietuvių personažų poelgiai suponuoja jų senosios tikybos artumo krikščionybei idėją (netgi tiesiogiai įvardijamą Liūto personažo balsu: „Gal vienas Dievas bus kryžiuočių ir lietuvių...“ – p. 72), formuoja poetinę užuominą apie lietuvių anoniminį krikščioniškumą¹⁵. Ji intensyvinama iki kulminacinės atomazgos, kuri

¹⁵ Lenkų kritikai net priekaištavo, kad poemos Margiris „per daug gailėstingas pagonis, per daug didvyriškas barbaras“; anot Mykolo Biržiškos komentaro, tokie priekaištai radosi dėl senosios Lietuvos pasaulio svetimumo lenkų kritikams. Poemos autorius, priešingai, pasinėręs į Margirio laikus, „lietuviškai juos jautė. Margiris ir kiti senieji lietuvių jau nebe tamsūs barbarai, pagonys, tik savi, artimi, gyvi“ (Mykolas Biržiška, „Apie Margirio žygio poemą“, *Vladislavas Sirokmlė, Margis (Margiris)*, vertė Antanas Valaitis, Kaunas: Saikalas, 1936, 11, 15).

savitai aktualizuoja biblinės aukos tipologiją – kunigaikštis Margiris aukoja Pilėnus kaip tėvas vaikus: „Mylėt jų ir žudydamas juos nenustoja, / Jis nor, kad niekas iš žmonių jo mylimųjų / Nebūtų pančiojamas priešų klastingųjų“ (p. 140); aukoja „net ir savo tikrą vaiką“ (p. 66): „Bet tavo meilė mūs dievus labai įžeidžia, / Tad laimei Lietuvos jie tau gyvent neleidžia [...] / Aš tavo tėvas, vadas, bet tvirtybės rasiu, / Aš pats užkursiu laužą, kirvį išgaląsiu, / Tegu mirtis tavoji, dangui reikalinga, / Nuo nuodėmių apgins, bus Lietuvai naudinga...“ (p. 106; tipologinės sąsajos su bibrline Abraomo, karaliaus Dovydo, Dievo Tėvo auka); ir aukoja save, autoriaus siejamas su nukryžiuoto Jėzaus Kristaus figūra (mirdamas Margiris ištaria paskutinį evangelinio Nukryžiuotojo žodį – „atlikta“: „Atlikta auka baisioji“, p. 142; plg. *Jn 19, 30*: „Jėzus tarė: „Atlikta!“ Ir, nuleidęs galvą, atidavė dvasią“). Pasakotojas akcentuoja, jog mirtis nėra didžiausias blogis, lietuviai miršta nenugalėti, žemiškam priešui nepasiekiami („Kryžiuočiai stebi žudynes, jų nesupranta; / Terioję iki šiol lietuviškąją šalį / Čionai užpulti lietuvius jau nebegali“, p. 140), jie žūva „ne paniekinti, tik nelaimingi“ (p. 142). Originalo tekste yra Viduramžių riteriškumo aliuzijų: Margiris žūva gindamas drąsiosios Lietuvos garbę, Lietuva kviečiama šiuo iškilmingu metu paliudyti dangui, kad jos garbė apginta, kad ji mirė ne paniekinta, tik nelaiminga¹⁶.

¹⁶ „Witam cię, chrobra Litwo, w otchłani grobowej! / Daj świadectwo niebiosom w uroczystej dobie, / Żem cześć twoją ocalił i zginął przy tobie! / Nie umarłaś spodłona — tyłko nieszczęśliwa!“ („Sveikinu tave, drąsioji Lietuva, mirties slėnyje! / Paliudyk dausoms iškilmingą dieną, / Kad tavo garbę apgyniau ir kritau su tavimi! Mirei ne paniekinta, tik nelaiminga!“) (<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/syrokomla-margier.html>, vertė Dalia Čiočytė).

Biblinė miego metafora, tapybiškai išplėtotą antrosios giesmės pradžioje, kurianti naktį auku švytinčios pilies vaizdą, yra siužetinės mirties / aukos užuomina, turinti metafizinės vilties konotaciją:

*Pilėnai miega – valdo juos naktis ramioji:
Mėnulis vienas tarp būrių žvaigždžių kla-
joja,
Su Nemuno srove jo spinduliai broliaujas
Ir daubai siunčia spinduliuotų pluoštų sau-
jas,
Auksuoja bokštus, girių tolumoj paliečia,
Kuri juoda, tad spinduliai aiškiau dar švie-
čia¹⁷ (p. 61).*

Poemos pradžios invokacijoje Sirokmlė efektingai išryškina romantizmo filosofijos sampratą apie unikalią poetinės intuicijos galią įsismelkti į slėpinių gelmes. Ši samprata interpretuojama įtaigiai auginant įtampą, kuriant anaforinę retori- nių klausimų intrigą:

*Oi kur dingai, tėvynės praeities garbinga,
Tavieji karžygiai, dievai kadais galingi
Ir kanklininkų daina kitados dainuota?
Tai visa nuskambėję, lyg sapne sapnuota.
Kas stengs dabar tave nekliudams įskaityti
Senoviškoje knygoj ar senovės plytoj?
Kai žymę praeities išars laukuos kaimietis
Ar piliakalnyje ras ką kastuvu palietęs
Arba iš griaučių, iš skeveldrų geležinių,
Kas stengtų pasakyti praeitį gadynių?
Kas tiesą išlukštens iš pasakų slapytės,
Kas stengs išaiškint raidęj paslaptį gyvy-
bės?
Kas tamsą praeities nors kiek nušviesti
gali?
Nebent tiktai širdis, pamilus gimtą šalį,
Nebent tik dainius, į kankles lietuviškąsias*

¹⁷ „Zamek Pullen ušpiony — piękna noc na dworze: / Księżyc hula wśród gwiazdek w błękitnym przes-
tworze / Iskrzy Niemen złocistą miotłą swych promie-
ni, / Po dolinach rozruca długie pasma cieni, / Ozłaca
stare baszty i dalekie knieje, / Których cień na błękiecie
czarno wybitnieje“ (<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/syrokomla-margier.html>).

*Sudavęs – stengs paskelbti paslaptis senąsias,
Iššaukt minias senolių iš kapų tamsybės,
Išskelti iš griuvėsių kibirkštį gyvybės (p. 35).*

Sirokoplė, biografijoje itin dėmesingas istorijai ir archeologijai, kaip poetas implikuoja virtualią neigiamų atsakymų: istoriniuose šaltiniuose („senoviškoje knygoj“, „raidėj“), archeologiniuose radiniuose („senovės plytoj“, „griaučiuose“, „skeveldrose geležinėse“) nepavyksta įskaityti praeities. Istorija ir archeologija galinčios rekonstruoti tik praeities faktus, o filosofinis poeto klausimas nepalyginti gilesnis: kas yra praeities gyvybė ir tiesa (orig. *šventa* tiesa), kas yra rašytinių istorijos šaltinių adekvati hermeneutika, kas gali „nušviesti praeities tamsą“. Atsakymas yra *niekas*, – *nebent* (orig. *galbūt*). Interpretuojama romantinė poetinės kūrybos samprata: nei istorija, nei archeologija nesuvoks praeities gelmių, – tik romantiko gebėjimas matyti širdimi („Nebent tiktai širdis, pamilus gimtą šalį“, – orig. „pamaldi širdis, mylinti protėvius“, – pgl. Adomo Mickevičiaus „Romantikos“ poetinę ir moralinę maksimą „Žvelk širdimi tik į širdį“), tik regėjimas poetinės intencijos žvilgsniu („Nebent tik dainius...“).

Sirokoplės poema *Margiris* kaip tautos dvasios, tautos charakterio, praeities tiesos ir gyvybės (*nors vieno, bet gyvo* žodžio), praeities slėpinio paieška buvo svarbi Maironiui. Maironio sonetas „Praeitis“ (1892) rezonuoja Sirokoplės klausimą apie tikrąjį praeities suvokimą:

*Praeities gilų miegą kas pažadint galėtų?
Kas jos dvasią atspėtų? Jai įkvėptų gyvybę?
Kas suprasti pajėgtų tamsią amžių tolybę?
Kas bent uždangos kraštą mums praskleisti mokėtų?*

Jos paveikslas kaip žaibas kartais dvasią pagauna,

Kartais, rodosi, dvelki stebuklingas jos kvapas;

Kartais prašneka širdžiai amžiais kerpėtas kapas

Ir sušildo krūtinę ir vaidentuvę jauną.

*Štai senelis į kapą žengia, drebęs ir baltas;
Man jo gaila: daug matęs, apsakyti daug gali...*

*Ten po pilį apleistą vėjas šūkauja šaltas:
Kas ten amžiais kalbėta, kad paskelbtų bent dalį!*

Nemuns matė kryžiuočius, plieno ginklais apkaltus:

Apie žilą senovės apsakytų jis šalį.

Maironio baladė „Ant Punios kalno. Ties Nemunu“ savitai interpretuoja tautos praeities gyvybės temą. Baladė komponuojama invokaciniu principu: kreipiamasi į Nemuną, į poeto dabarties lietuvius, pabaigoje – į žuvusiuosius pilėnus, „Margio milžinus“. Įtaigiausia baladės dalis yra subjekto dialogas su Nemunu. Nemunas ne kartą minimas Sirokoplės poemoje (poemos Nemunas raudonas, juo teka prieš kraujas, kaip Maironio eilėraštyje „Oi neverk, matušėle“), pirmiausia kaip tautinio peizažo akcentas „kraštietiškojo“ romantizmo kontekste¹⁸, – o Maironio baladėje Nemuno įvaizdis įgavęs metafizinę prasmę. Į Nemuną kreipiamasi tarytum į amžiną upę: pasitelkiama liturginė amžinumo formulė „amžių amžiais [banguoji]“, kartojamas *amžinumo* motyvas: „Dievuliau mielas! Nuo anos / Pirmos praamžiuose dienos, / Kai versmių girdomas gausiai, / Čia slėniais tarp kalnų rausei / Varginą vagą pirmutinę, / Ko iki šiol nesį girdė-

¹⁸ Žr. Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 131–134.

jęs? / Ir ko nematęs, neminėjęs / Per amžių eigą nuolatinę?¹⁹ Amžinumo leitmotyvo erdvėje frazė „Dievuliau mielas!“, kuri pirmiausia yra nuostabos jaustukas, įgauna ir religinio kreipinio konotaciją. Nemuno amžinumo vaizdas formuoja poetinę *sub specie aeternitatis* perspektyvą. Į tautų istoriją žiūrima amžinybės žvilgsniu („Ramus, vienodas, paslaptingas / Eini sau amžinu keliu / Ir į tautas pakeleivingas, / Su jujų varžtu atkakliu, / Sakyte, tartumei, sakai: / Nusiraminkite, vaikai! / Vis viena: ryt kapuos užmigste! / Mane, kaip raidę, taip palikste“). Žiūrėti amžinybės žvilgsniu kūrinio kontekste reiškia žiūrėti ramiai ir nesistebinti: „Ne kuo tau, Nemune ramus, / Stebėtis, amžiais tiek regėjus; / Žiūri vienodai taip į mus, / Kaip ir į mūsų pranokėjus“. Taip poetas suformuoja ypatingą *net – o vis dėlto*: „O vis dėlto pro šitą kalną / Eini tarytum susitelkęs“. Pilėnų aukos ypatingumas net visa regėjusį ir niekuo nesistebintį Nemuną (visažinio ir niekuo nesistebinčio metafizinio žvilgsnio metaforą) verčia suklusti. Pilėnų auka pristatoma kaip ypatinga, amžinybės teatro arenoje vykstanti drama – „drama kruvina, / Kokios pasaulis nėra matęs!“ Vientisame Maironio lyrikos pasaulyje vėlyvosios lyrikos kūrinys rezonuoja programinių eilėraščių „Aš norėčiau prikelti“ (1898), *pelelenų gyvybės* motyvu skleisdamas dvasios

gyvybės idėją: eilėraštyje „Aš norėčiau prikelti“ tikrieji mirusieji yra gyvieji, kurių „krūtinės be žado“, lyg kapai (poetas varijuoja groteskinę farizejiškos kapo laikysenos metaforą, plg.: „Vargas jums! Esate lyg apleisti kapai, kuriuos žmonės nepastebėdami mindžioja“, *Lk II, 44*); baladėje „tik sauja“ protėvių herojų pelenų „daugiau už gyvus sako“. Baladės teksto paviršius moralizuojamai ragina gyvuosius tautiečius gerbti Pilėnų atminimą ir „nurausti“ nepastačius jiems paminklo. Tačiau tai nėra gilioji kreipimosi į gyvuosius intencija (kūrinio pabaiga patetiškai akcentuoja, kad „Margio milžinai“ yra patys sau nupynę metafizinį „nevystantį vainiką“). Gilioji metoniminės invokacijos „Lietuvi!“ prasmė yra tautos kaip visumos, gyvo dabarties kartų ryšio su praeities kartomis idėja.

Poemoje *Margiris* Sirokomlė mitologinės pasakos apie Eglę, žalčių karalienę, ir biblinės aukos archetipinius naratyvus modifikuoja su romantiko drąsa, demonizuodamas istorinį lietuvių tautos priešą ir suteikdamas istoriniam Pilėnų archetipui krikščioniškosios aukos konotacijų. Poemos idėjos ir įvaizdžiai buvo artimi Maironiui, kurio baladė „Ant Punios kalno. Ties Nemunu“ išryškina metafizinę Pilėnų aukos prasmę ir konkretizuoja poetinę *praeities gyvybės* idėją.

¹⁹ Maironis, *Raštai I*, Vilnius: Vaga, 1987, 213–215.

VLADISLAVAS SIROKOMLE'S POEM *MARGIRIS*: ARCHETYPICAL ASPECTS OF THE POETIC STRUCTURE

Dalia Čiočytė

S u m m a r y

The article investigates the poem *Margiris* (1855) by Vladislavas Sirokomle, a poet of Lithuania who wrote in Polish. *Margiris* interprets the heroic fight with Teutonic knights in Lithuania's history: according to historiographical data, in 1336, in Pilenai, Lithuanians chose a collective suicide instead of slavery. The poem combines several archetypal narratives: the historical one of Pilenai, the mythological folk narrative about a dying snake-king, and

the narrative of the biblical sacrifice. Sirokomle modifies the mythological and the biblical narratives so that the historical enemy of Lithuania acquires demonic features while the historical sacrifice of Pilenai is given the metaphysical dimension and forms an allusion of the Christian sacrifice. Sirokomle's poem has strongly influenced the poetic imagination of Maironis, the main Lithuanian Romanticist.

Gauta: 2014 11 11

Priimta publikuoti: 2014 11 25

Autorės adresas:

Vilniaus universitetas

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas: Dal13@takas.lt